

1. Псалм 32.10, Теодоров псалтир 1066 година

Тема на овој труд е композицијата Сонот на Варух, сликана во XIX век во Македонија. Нејзината предлошка треба да се бара во старозаветната апокрифна литература, имено, од текстот познат како 4. Варух. Композицијата е во контекст на поробувањето на градот Ерусалим, навестено од пророкот Еремија, поточно, илустрација на чудесниот сон на неговиот слуга Авде-Мелех за време на вавилонското ропство.

Иконографскиот репертоар во Македонија бил мошне богат во втората половина на XIX век, за што сведочат голем број споменици, а ова сознание ни се потврди и со истражувањето на опусот на зографското семејство Радеви Мажовски од селото Лазарополе¹. Овие зографи, како и повеќето автори од тој период, се служеле со популарните ерминии

¹ За истражувањата на уметноста на XIX век во Македонија референтна и неодминлива литература се бројните трудови на професорот Антоније Николовски кој беше пионер во расветлувањето на многу зографи и споменици од овој комплексен период на нашата уметност, затоа со особена почит му го посветувам овој труд.

Јасмина ЧОКРЕВСКА - ФИЛИП

СОНОТ НА ВАРУХ

и со книжните икони, и во нивните ликовни визуелизации редовно им давале простор на теми од Стариот завет, поради симболично-алегориските значења и дидактичките цели. Покрај вообичаените теми од Новиот завет, во храмовите се претставувале и локалните светители, како и новомачениците, но зографите од овој период реализирале и теми чија основа била широко распространета во апокрифната литература.²

Од старозаветната апокрифна литература во XIX век ни доаѓа композицијата насловена како Сонот на Варух, најчесто сигнирана **ВАРУХЪ УСНИ ЛЕТИ** 72. Во сцената што се одвива во пештера, честопати насликана во лунета, е претставен млад, голобрад маж со куса коса, ореол и во долга одежа и наметка. Тој е во лежечка положба, со едната рака потпрена до главата, со склопени очи и мирен израз на лицето. Во заднината е претставена планина и едно дрво на кое виси кошничка. Основата за илустрација на Сонот на Варух, како што рековме, е преземена од апокрифната литература, поточно од текстот познат како 4. Варух (*«Paraleipomena Jeremioi»*). Се смета дека оригиналниот текст на 4. Варух

За опусот на Радеви Мажовски види: Ј. Чокревска-Филип, *Зографите Радеви Мажовски од Лазарополе*, Прилози, Одделение за општествени науки XL 1, Македонска Академија на Науките и Уметностите, Скопје 2009, 119-141 (со постара литература).

² Најстарите апокрифи се појавуваат во II век п. н. е. – I век н. е. и се пишувани на арамејски, коптски и грчки јазик и тоа во Палестина, Сирија и Египет. Поопширно за апокрифната литература види Д. Петканова, *Апокрифна литература и фолклор*, София, 1978.

2. Св.Петка , с. Лисолај, 1875-1895

3. Св.Ѓорѓи , с.Олевени ,1883

потекнува од првата половина на II век, а неговите преписи во куси и долги верзии се јавуваат на повеќе јазици, почнувајќи од X-XI век и во XIV-XVI век. Апокрифот бил распространет во јужнословенската книжна ризница.³

За св. Варух знаеме дека бил ученик и верен писар на пророкот Еремија, го оплакувал разурнувањето на Ерусалим и се повлекол во една пештера. По извесно време излегол од пештерата и присуствувал на страшното каменување на пророкот. Светиот Варух го претскажал враќањето на Евреите од вавилонско ропство, падот на Вавилон и доаѓањето на Синот Божји.⁴

Од старозаветната апокрифна сторија 4. Варух дознаваме како Господ му открил на

Еремија дека градот Ерусалим ќе настрада поради небожните Израелци.⁵ Еремија му го соопштил ова на својот истраен писар Варух и таа ноќ тие здогледале ангели кои ги отвориле градските порти. Истата ноќ Еремија бил поучен од Бога да ги скрие од светиот храм одеждите на високите свештеници. Во градот навлегле Халдејците, а при прогонството, заедно со Израелците заминал и Еремија.⁶ Писарот Варух и Авде-Мелех, верниот слуга на пророкот, останале во Ерусалим. Пред самото заминување Еремија го замолил Бога да го поштеди Авде-Мелех од несреќата што доаѓа.⁷ Бог ја услишил молбата на пророкот (4. Варух 3. 14), велејќи му да го прати Авде-Мелех во лозјето на Агрипа, и дека тој таму ќе го скрие во сенката на планината, сè додека не се врати народот. Авде-Мелех спиел 66 години во лозјето и се разбудил со кошничка полна со свежи смокви.⁸ По чудесниот сон,

³ За продлабочени истражувања на овај апокриф види: S. E. Robinson, *4 Baruch, Old Testament Pseudepigrapha*, 2 Vol., ed. J. H. Charlesworth, New York 1985, 413-425; ccat.sas.upenn.edu/gopher/other/journals/kraftpub; Д. Петканова, *Слово за пророк Џеремия и за поробането на Џерусалим, Апокрифи*, Старо Българска литература, I, София 1981, 77-84, 354-355.

⁴ Св. Варух се комеморира на 1 мај, види: Ј. Поповиќ, *Житија светих за мај*, Београд 1974, 5-24. За пророкот Еремија, Истиот, *Житија светих за септембар*, Београд 1974, 574.

⁵ Ерусалим настрадал во 586 година п. н. е.

⁶ Прогонството на Евреите траело седумдесет години (Еремија 25. 10; 29. 10).

⁷ Молбата за поштеда се должела на тоа што Авде-Мелех бил заслужен за спасувањето на пророкот кога тој бил фрлен во јама (Еремија 38. 7-13).

⁸ Свежите смокви се сметаат за доказ на воскресението,

4 Св.Снас , с. Раутак, 1872

тој го сретнал Варух кој седел на еден гроб, и во тој миг тие посакале да испратат порака до Еремија, кој сè уште бил во Вавилон. Варух му се молел на Бога и тој му испратил орел, што на Еремија му однесол писмо и смокви од кошничката. Кога орелот слетал, пророкот служел опело и починатиот го вратил во живот. Притоа соопштил дека прогонството за Израелците завршило. Народот тргнал да се враќа во Ерусалим, освен една група мажи кои зеле туѓинки за жени и не сакале да ги остават, па со нив се населиле во местото Самарија. На крајот од текстот е дадено пророштвото на Еремија за Христовото доаѓање и неговата чудесна смрт.

Најраниот ликовен пример на Сонот на Варух го има откриено учената С. Дер Нерсесијан при истражувањето на Теодоровиот псалтир од 1066 година. Таа забележала дека илустрацијата на псалмот 32. 10 (сл. 1), всушност, не се однесува на наведениот

а сонот на Авде-Мелех може да се поврзе и со Псалмот 126. 1 “Кога Господ ги враќаше сионските заробеници, ни беше како да сонуваме “.

псалм, туку претставува илустрација на дел од старозаветниот апокриф 4. Варух, поточно за 66-годишниот сон на слугата на пророкот Еремија, Авде-Мелех.⁹ Треба да се појасни дека во рабинската литература Варух и Авде-Мелех се третираат како иста личност.¹⁰

Сцената со Сонот на Варух, кој спиел 72 години, или според апокрифот Сонот на слугата Авде-Мелех, како што споменавме погоре, е регистрирана во живописот на XIX век. Таа имала свое место и во ликовната програма на лазарополските браќата Радеви Мажовски. Во црквата Св. Петка, с. Лисолај е прикажана во лунетата на јужниот ѕид од наосот, над стоечката фигура на новомаченикот св. Ѓорѓи Јанински, со мошне симплифициран сликарски јазик и сочен, контрастен колорит (сл. 2). Заспаното момче носи бела одежда, црвена наметка, а пејзажот е само навестен

⁹ S. Der Nersessian, *L'illustration des Psautiers Grecs du Moyen Age II*: Londres, Add. 19. 352, Bibliothèque des Cahiers Archéologiques 5, Paris: Éditions Klincksieck 1970, 26-27, pl. 21.

¹⁰ www.jewishencyclopedia.com/view.jsp?artid=328&letter=B&search=baruch.

5. Св.Петка, с. Бешиште, 1884

со голо дрво на кое виси кошничка. Браќата ја насликале сцената и во црквата Св. Ѓорѓи во с. Олевени во првата зона на северниот ѕид, во полето под прозорецот. За разликата од Лисолај, тука е насликано големо, разлистено дрво, но повторно доаѓа до израз нивниот рустичен ликовен манир (сл. 3).¹¹ Во Скопско, во црквата Св. Спас, с. Раштак (сл. 4), Сонот на Варух е насликан повторно до јанинскиот новомаченик од браќата Атанасови во 1872 година. На северниот ѕид, во посоефицициран манир е претставен младиот светител. Тој е облечен во зелена одежда, неговото тело е склупчено, спие во подножје на планина, а лево над него е насликано минијатурно дрвце со ситни жолто-зелени плодови и бела кошничка.¹² Примери на оваа композиција се регистрирани и во неколку цркви во Пелагониската митрополија: во Св. Спас, с. Долнени од втората половина на XIX век, во Св. Ѓорѓи, с. Чаниште од 1882 година, Св. Петка, с. Бешиште од 1884 (сл. 5) и во Св. Никола, с. Будимирци од 1889 година.¹³ За актуелноста на темата во ликовниот репертоар од овој период, говорат и примери

6. Рилски манастир, четириесетти години на XIX век

7. Св. Никола, с. Алино, 1880

во Бугарија. Во Рилскиот манастир, каде што се антиципира иконографијата на XIX век, Сонот на Варух е насликан во цветно декорирана лунета во раните четириесетти години (сл. 6). Заспаниот светител е облеан со сончеви зраци, а вообичаениот пејзаж со смоквино дрво во заднината е дополнет со архитектура - градот Ерусалим со неговите раскошни бели зданија. Примерот во црквата Св. Никола во с. Алино (сл. 7), насликан од непознат самоковски зограф во 1880 година, претставува понова, концизна илустрација на заспаниот светител со клучните елементи на настанот.¹⁴

¹⁴ Црквата во Лисолај е сликана во повеќе наврати (1875, 1878 и 1895 година), а црквата Св. Ѓорѓи во с. Олевени во 1883 година, в. Ј. Чокревска-Филип, нав. дело, 125, 127.

¹² За браќата Атанасови (Анастасови) види: А. Василев, *Български възрожденски майстори*, София 1965, 243; А. Николовски, *Уметноста на XIX век во Македонија (извод од студија)*, Културно наследство бр. 9, Скопје 1984, 22; На колешката Биљана Видоевска и благодарам за фотографијата.

¹³ На колеѓата Никола Митревски му изразувам голема благодарност за фотографијата од црквата Св. Петка и податокот дека во црквата во с. Чаниште сцената е сигнирана како св. Варух сонува 72 часа.

Во етаблирањето и распространувањето на композицијата Сонот на Варух во сликарството на XIX век, несомнено имале влијание големите икони на платно, популарните ерусалими.¹⁵ На овие платна се насликани светите - меморијални места од Стариот и од Новиот завет, а во богатиот композициски сплет посебен акцент бил ставан на земскиот живот на Исус Христос и Богородица. На средината обично доминирала црквата на св. Гроб, а во горниот појас, до Страшниот суд, во едно од полињата се илустрирал и Сонот на Варух. Сцената била внесена во иконографијата на ерусалимите поради дирекната поврзаност со далечното минато на светиот град (сл. 8, 8a).

Инкорпорирањето на Сонот на Варух во сликарската програма на XIX век, сметам дека треба да се гледа во контекст на неговата воскресна порака. Композицијата навестувала дека по долгото ропство доаѓа будењето и нов живот, се испраќала порака за зацврстување на верата и надеж дека христијаните ќе се ослободат од отоманското ропство.

Со овој кус осврт веруваме дека делумно допревме една од темите на богатото и еkleктично сликарско наследство од XIX век.

¹⁴ На колешка Иванка Гергова и благодарам за укажаните примери и фотографиите.

¹⁵ Ерусалимските платна биле мошне популарни во XVIII-XIX век и биле своевидно сведоштво за посетата на светиот град, имено, претставувале материјални еулогии (благослови), види: Ѓ. Mazalić *Dvije stare ikone i njihov majstor*, *Naše starine* 1, Sarajevo 1953, 60-88; В. Хан, *Значај палестинских еулогија и литургиских предмета за новију уметност код Срба (XVII-XVIII столеће)*, Зборник Музеја Примењен Уметности 5, Београд 1959, 45-778; С. Ракић, *Иконе Босне и Херцеговине (16-19. Вијек)*, Београд 1998, 269-298. Поклониците по враќањето дома ги дарувале ерусалимите на локалните цркви за душевно и телесно здравје, и до денешен ден овие платна ги среќаваме во нашите цркви и манастири. За жал, за ерусалимите од нашите цркви сè уште немаме научни прилози, но корисно е нотирањето на натписот на платното во црквата Св. Никола во Кратово, сп. Г. Елезовић, *Записи и натписи*, Зборник за историју јужне Србије и суседних области, Кн. 1, Скопско Научно друштво, Скопје 1936, 260-261. Накусо е забележано постоењето на ерусалими во старата скопска црква Св. Богородица, види: М. Ф. Јовановић, *Православна саборна црква Свете Богородице у Скопљу*, Споменица православног храма Св. Богородице у Скопљу 1835-1935, Скопје 1935, 414.

8. Ерусалим, Осоговски манастир, XIX век

8а. Ерусалим, 1832, детаљ

Jasmina ČOKREVSKA- FILIP

BARUCH'S SLEEP

Summary

Macedonia during the 19th century witnessed the erection of many temples that were adorned with frescos by popular local painters. These artists followed the traditional painting repertoires, but often they incorporated themes with apocryphal origin.

In the fresco programs through the 19th century the artists visualized a scene designated as “Baruch’s Sleep of 72 years”. The theme arrives from the pseudepigraphical text Fourth Baruch (*Paraleipomena Jeremiou*) underlying the 66 year sleep of Abimelech, the servant of the holy prophet Jeremiah, who like the Jeremiah’s scribe Baruch remained in Jerusalem during the Babylonian captivity. The servant

was saved from witnessing the destruction of Jerusalem by being sent to a vineyard to pick figs where he miraculously fell asleep under a tree, and when he awakened he found the figs to be fresh. Later he watched the return of the prophet Jeremiah and the exiled Jews. The iconography of this scene with its resurrection message was acknowledged and spread by the well known large painted canvases popularly known as the Holy Jerusalem. Important Old and New Testament themes and memorable sites of the city of Jerusalem were depicted on these vivid 18th - 19th century canvases, and they were delivered by pilgrims as tokens for the native churches.